

Capitolul 1

Preliminarii lingvistice și conceptuale la etica cercetării științifice

1. Considerații etimologice privitoare la ideea de „etică a cercetării”

Limbajul a fost considerat, încă din Antichitatea grecească, trăsătura definitorie a omului. El este, pe de o parte, ceea ce ne separă de animale și ne încadrează, ca oameni, într-o categorie aparte de viețuitoare¹ și, pe de altă parte, ceea ce ne aseamănă cu zeii²

În viața de zi cu zi, atunci când ne referim la ideea de „cercetare”, folosim mai mulți termeni în mod cvasi-sinonimic. Dintre aceștia putem menționa termeni precum *investigație*, *studiu*, *examinare* sau *explorare*. Atunci când trebuie însă să folosim ideea de cercetare în context tehnic, trebuie să facem niște distincții mai fine, care să aibă în vedere nu numai *obiectul* la care ne referim, ci *experiența istorică a limbii*. Întrucât comunicarea umană prin limbaj are loc „întotdeauna în conformitate cu o tehnică determinată și condiționată istoric”³, adică printr-o limbă care evoluează și se schimbă pe măsură ce trece timpul, avem nevoie să coborâm dincolo de sensul actual și concret al cuvintelor pentru a înțelege *experiențele concrete* la care ele se refereau. Din acest punct de vedere, atât ideea de *etică*, cât și cea de *cercetare*, nu au doar un sens actual, ci și o istorie care trebuie redescoperită cu ajutorul etimologiilor.

În ceea ce privește ideea de etică, se știe că disciplina filosofică astfel numită poartă un nume direct legat de grecescul *ēthos*, care avea sensul inițial de loc obișnuit de trai, sălaș, spațiu pe care cineva îl frecventează des. Acesta este sensul cu care cuvântul apare cel mai adesea la cei mai vechi poeți greci, Homer⁴ și Hesiod⁵. Ulterior, *ēthos* devine datină sau obicei al unui loc, mod anume de comportament ai oamenilor dintr-o anumită regiune. Pornind de la acest ultim sens, a fost dezvoltat și sensul filosofic de *comportament moral*, *caracter* sau *dispoziție morală* care apare odată cu Platon⁶ și Aristotel⁷ și este adesea pus în legătură cu ideea de

¹ Conform celebrei definiții a omului rostită de Aristotel în *Politica* sa, „Omul este viețuitoare dotată cu discurs (sau cu rațiune)” (*zoon logon echon*), unde ideea de „viețuitoare” este văzută ca gen proxim, iar cea de „discursivitate” este diferența specifică ce separă omul de alte tipuri de viețuitoare. (Cf. Aristotel, *Politica*, 1253a).

² Cf. Augustin, *De Ordine*, II, 11, 30; David, *Introducere în filosofie*, traducere, studio introductive, note și comentarii de Gabriel Liiceanu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1977, pp. 26-28.

³ Eugenio Coșeriu, *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoria y metodología lingüística*, Gredos, Madrid, 1991, p. 16.

⁴ Homer, *Iliada*, VI, 511.

⁵ Hesiod, *Munci și zile*, 167.

⁶ Platon, *Legile*, 792e.

⁷ Aristotel, *Etica Nicomahică*, 1139a.

„obișnuință” sau „rutină” (gr. *ethos*⁸). Caracterul este dat de lucrurile pe care le facem în mod repetat, de obișnuințele noastre de comportament, de rutinele noastre. De aceea, *ēthos* poate fi tradus, în perioada presocratică a gândirii grecești, cu „caracter” sau chiar cu „fire”, în sensul în care spunem despre cineva că „nu stă în firea lui” să facă un anumit lucru. Spre exemplu, Heraclit spune într-un celebru fragment⁹ că *ēthos*-ul este *daimonul* omului. Cu alte cuvinte, comportamentul nostru, format din toate obișnuințele, dispozițiile și înclinațiile noastre este „sfătuitorul” nostru. Cuvântul grecesc *daimon*, de unde provine și românescul *demon*, nu avea inițial sensul cu care suntem obișnuiți din creștinism, ci pur și simplu de entitate intermediară între zei și oameni, care sfătuiește omul privitor la ce să *nu facă*. Într-un anumit sens, *daimonul* este ceea ce, mult mai târziu, în filosofie avea să fie numită „conștiință morală”.

Vedem astfel că, înainte de a denumi o disciplină filosofică anume, cu metode și obiect de studiu proprii, ideea de *etică* trimite și la un anumit stil de viață, la anumite *pattern*-uri de comportament, care formează „firea” cuiva. În acest sens, etica cercetării se referă nu neapărat la moralitatea comportamentului unui cercetător în domeniul științei sau artei, ci se poate referi și a reflexele sale de gândire, la înclinații, la comportamentul său. Abia într-un sens secund și specializat „etica cercetării” privește lămurirea dilemelor etice ridicate de practicile de cercetare și are în vedere două componente principale: integritatea și deontologia¹⁰.

Tocmai de aceea, lucrarea noastră se va împărți în două mari părți. În prima parte vom lua în considerare sintagma de „etică a cercetării” în sensul de *comportament* al cercetătorului în diverse domenii, fie ele științifice sau artistice, pe când, în cea de-a doua vom lua în considerare etica cercetării în calitatea ei de componentă eticii academice. Dacă în prima parte accentul va cădea pe ideea de *cercetare* și pe diversele metode de cercetare pe care artistul și omul de știință le au la îndemână, în cea de-a doua vom ocupa cu problemele morale pe care practicile actuale din cercetare le ridică: neofilia (setea de nou), plagiatul, cercetarea părtinitoare (*confirmation bias*) etc.

Mult mai complicat decât în cazul ideii de *ēthos* stau lucrurile în ceea ce privește ideea de *cercetare*. Se întâmplă astfel deoarece, în mintea omului contemporan, această idee este confundată cu celelalte concepte enumerate mai sus (investigație, studiu, examinare sau

⁸ Ambele cuvinte (ἦθος și ἔθος) au, de fapt, o origine indo-europeană comună în radicalul (reconstruit) **suedh-* care ar fi însemnat inițial „obicei” sau „obișnuință”, dar în greacă s-au specializat cu sensuri diferite.

⁹ Heraclit, DK B, 119.

¹⁰ Pe scurt, distincția dintre integritate și deontologie se referă la diferența dintre un comportament moral izvorât din internalizarea valorilor morale într-o conștiință etică autentică, pe când deontologia ține de respectarea normelor etice din obligație, nu neapărat dintr-o internalizare a valorilor etice cardinale. Pentru o discuție mai detaliată, v. Constantin Aslam, Cornel-Florin Moraru, Raluca Paraschiv, *Curs de deontologie și integritate academică*, UNArte, București, 2018 (<http://cornelmoraru.ro/proiect/curs-de-deontologie-si-integritate-academica/>).

explorare), deoarece experiența directă și trăită a fenomenelor care diferențiază noțiunile antice a fost dată uitării. Când rostim aceste cuvinte, cel mai adesea avem în vedere o unică imagine, a unui cercetător singuratic într-un laborator ultra-performant, îmbrăcat în halat alb, care studiază într-un domeniu științific foarte specializat, explorează anumite ipoteze, examinează niște animale de laborator și investighează posibilitățile deschise de celelalte noi descoperiri din domeniul său. Dar, întrucât limba este o realitate dinamică, organică și în continuă schimbare¹¹, *intuiția* realității exprimate prin cuvânt, *reprezentarea mentală* sau *esteza*¹² trezită de cuvânt în imaginația noastră, este una care la fel ca și limba, este prin excelență istorică. Prin urmare, pentru înțelegerea distincției dintre aceste concepte, trebuie să coborâm pe firul etimologic al evoluției limbii și să găsim *intuiția* sau *esteza* pe care ele au exprimat-o în mod original.

Acolo, găsim esteze diferite pentru fiecare dintre aceste concepte. Spre exemplu, ideea de cercetare, care provine din latinescul **circuitare*, care desemna acțiunea vulturului sau a unui animal de pradă care se învâрте în jurul prăzii pentru a găsi unghiul cel mai favorabil pentru atac. De aceea, „a cerceta” înseamnă, din punct de vedere etimologic, *a da târcoale* unui anumit subiect pentru a-ți găsi calea cea mai favorabilă de a „ataca” și „rezolva” respectiva problemă.

Cu totul alta este însă *esteza* din spatele ideii de investigație. Ea provine din latinescul *investigatio*, care are la bază ideea de *vestigium* – vestigiu, urmă. Aici avem ideea *urmăririi*, a unui drum făcut *pe urmele* unui animal rănit și interpretării semnificației acestor urme. Ea se referă mai degrabă la urmărirea metodologică a unei serii de indicii care, puse împreună, pot oferi o nouă viziune asupra problemei în cauză. De aceea, investigația este, oarecum, similară cu construirea unui puzzle care, prin punerea laolaltă a mai multor piese (indicii), oferă o imagine de ansamblu.

Ambele noțiuni menționate se diferențiază însă de cea de *studiu*, prin faptul că *studiul* nu se referă la modul în care este tematizată o anumită problemă, ci la *efortul* depus prin această tematizare. *Studiul* este *munca ascunsă în spatele cercetării*, cuvântul provenind din latinescul *studium*, care însemna inițial ideea de *ocupație*, gândită ca acel ceva spre care sunt canalizate eforturile, dorințele și aspirațiile noastre. Prin urmare, studiul poate fi privit în sensul tehnic-

¹¹ „Limba reală și istorică este dinamică pentru că activitatea lingvistică nu este vorbire și înțelegere a unei limbi, ci vorbire și înțelegere a ceva nou prin intermediul unei limbi. Prin ea, limba se adaptează la necesitățile expresive ale vorbitorilor și continuă să funcționeze ca limbă în măsura în care se adaptează” (*trad. n.* - Eugenio Coseriu, *Sincronia, diacronia e historia. El problema del cambio lingüístico*, Editorial Gredos, Madrid, 1988, p. 109).

¹² Termenul de „esteză” provine din cuvântul grec *aisthesis*, care înseamnă percepție senzorială și desemnează în lingvistica lui Eugeniu Coșeriu reprezentarea intuitiv-subiectivă pe care un cuvânt ne-o trezește în minte, spre deosebire de *noeză*, care ar fi sensul intersubiectiv al unui cuvânt. Datorită *noezii* noi ne putem înțelege între noi, însă datorită *estezei* noi avem capacitatea de a ne reprezenta subiectiv diverse noțiuni și de a le interpreta pornind de la propria noastră experiență.

profesional actual ca acea activitate cu care se ocupă un *specialist* sau un *profesionist* într-o anumită știință și spre care își canalizează toată atenția.

În fine, ultimele două cuvinte, înrudite din punct de vedere etimologic, fac trimitere tot la zona vânătorii. Examinarea (lat. *examinare*) era, în epoca clasică, „cântărirea” unei situații sau a unui individ, în vederea aflării adevărului. La baza noțiunii de examinare stă ideea că adevărul este ceva ce se ascunde și, pentru a fi găsit, trebuie mânat afară. Cu alte cuvinte, *examinarea* este o scoatere cu forța a adevărului la suprafață. Cel mai probabil, el provine din verbul, *exigere*, care avea inițial și un sens concret, anume acela de a *scoate vânatul din vizuină* în cadrul actului de vânătoare. Tot legat de vânătoare este și termenul de explorare (lat. *explorare*) care, conform lui De Vaan¹³, avea inițial sensul de a cerceta zona de vânătoare prin intermediul strigătelor, o tehnică folosită și astăzi, fiind asociat cu verbul latinesc *ploro* – care avea atât sensul de a plânge, a boci, cât și cel de a striga.

Prin aceste cuvinte, vedem că majoritatea reprezentărilor etimologice privitoare la ceea ce astăzi numim „cercetare” vin din zona vânătorii. Diversele tipuri de cercetare, despre care vom vorbi în paginile ce urmează sunt, de fapt, moduri de a *vâna adevărul* și de a *găsi noutatea*. Pornind de la acest înțeles, putem aduce la unitate toate sensurile cuvintelor enumerate într-o unică reprezentare intuitivă care spune multe despre raportarea noastră la adevăr și știință în genere: noutatea și adevărul sunt lucruri ascunse, pe care trebuie să le vânam printr-un efort personal de urmărire a indiciilor disponibile și de coroborare a acestora cu propria noastră viziune, dobândită prin familiarizarea cu subiectul pe care-l cercetăm.

Pornind de la acest sens foarte larg, cercetarea științifică și creația artistică pot fi gândite în aceeași paradigmă, de vreme ce atât creația cât și știința vizează noutatea. Prin urmare, putem și chiar trebuie, să vorbim despre o „cercetare artistică” care însoțește efortul creator al artistului de a produce noul, nu numai despre o cercetare științifică.

Capitolele următoare vor explicita aceste intuiții și distincții conceptuale, astfel încât să avem, pe de o parte, o imagine clară privitoare la metodele folosite în cercetarea actuală – atât în cea artistică, cât și în cea științifică – și, pe de alta, o expunere a dilemelor etice ridicate de practicile de cercetare actuală din domeniul artei în mod special.

1. Ambiguitatea eticii cercetării științifice

În primul rând, înainte de a trece la discutarea problemelor anunțate, trebuie să observăm că etica cercetării științifice – în sensul de disciplină care se ocupă cu tematizarea și, eventual,

¹³ Michiel DeVaen, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden, Brill, 2008, p. 473.

prevenirea problemelor etice ridicate de practicile de cercetare – mai deține, în orizontul explorărilor etice contemporane, o ambiguitate de sens. Pe de o parte, această arie de preocupări teoretice este autonomă și poate fi văzută ca o varietate distinctă, dar asociată „eticilor aplicate”. Prin urmare, etica cercetării științifice poate fi plasată în sistemul celorlalte preocupări de etica aplicată: etica în afaceri, etica informației, etica mediului, etica noilor tehnologii și altele asemenea. Eforturile acestor explorări sistematice, specifice eticii cercetării, sunt îndreptate către elaborarea de principii, valori, norme și coduri cu scopul de a propune și întemeia, *în mod universal și în scop preventiv, modele etice corecte ale comportamentelor profesionale* implicate în activitatea oricărui specialist angajat în cercetarea științifică fundamentală sau aplicată.

Pe de altă parte, etica cercetării științifice poate fi văzută ca o parte componentă a „eticii academice”, dacă avem în vedere că un important segment de cercetare științifică performantă în care se produc descoperiri și inovații, pe scurt noutate cognitivă și tehnologică, își are originea în structurile și laboratoarele universitare de cercetare. La acest nivel, ceea ce spunem în genere despre etica academică, după principiul că ceea ce enunțăm despre întreg se aplică și părților acestuia, putem spune și despre etica cercetării științifice.

Apariția acestui domeniu de explorări etice a fost determinat de o serie de fenomene și procese recente, interdependente, de ordin socio-politic, dar și de mentalitate colectivă, caracteristice valorilor postmodernității. Este vorba despre comunicarea generalizată, relativismul cultural, individualismul, pluralismul și toleranța etică, erodarea ideii de elite valorice și democratizarea totală a opiniilor etc. fenomene care au remodelat învățământul superior din întreaga lume.

Concomitent cu această schimbare de valori s-a produs și *masificarea învățământului superior*, care constă nu doar în accesul generalizat la această formă de învățământ, în Europa prin Procesul Bologna, ci și transformarea universităților de stat și particulare, mai ales în SUA, într-un sistem de business care oferă public, contra unor importante taxe, servicii educaționale. Învățământul universitar și-a pierdut, astfel, caracterul elitist de altădată transformându-se într-o activitate economică concurențială ce trebuie să se autoîntrețină financiar prin profitul pe care-l realizează. Pe scurt, educația a devenit un bun imaterial care se vinde și se cumpără, o marfă simbolică, care se supune regulilor economiei libere de piață¹⁴.

¹⁴ „Peste 40 de milioane de studenți americani au credite pentru a-și putea plăti studiile. Împreună datorează statului 1,5 trilioane de dolari, scrie Deutsche Welle, într-o analiză care arată că doar datoriile ipotecare întrec creditele studenților. Studenții americani nu au fost niciodată atât de îndatorați la bănci, ceea ce-i face pe unii să vadă în această situație o a doua criză Lehman. Creditele de stat pentru studenți reprezintă 7% din datoriile SUA, la care se adaugă creditele bancare private ale studenților, în valoare de 64,2 miliarde dolari. Deutsche Welle citează un

Pe de altă parte, *ethosului științei*, anume a sistemelor de valori supraindividuale respectate cu strictețe de oamenii de știință, cum ar fi căutarea adevărului, obiectivitatea cercetării, imparțialitatea sau „scepticismul” generalizat, replicarea experimentelor etc. a fost afectat profund și constant de către o serie de cercetători cu comportament imoral, falsificatori de date experimentale sau plagiatori care au stimulat apariția eticii cercetării.

În sfârșit, o altă schimbare ce a catalizat dezvoltarea acestui tip de etică a fost apariția „*cunoștințelor de tip universitate*”, rezultate dintr-un șir de reforme instituționale, care au transformat universitățile în centre de producere de cunoștințe ce alimentează *economia imaterială și simbolică, bazată pe cunoaștere, educație și cercetare*. Pe această bază, instituirea unor raporturi concurențiale (ne)loiale între universități, dar și între departamentele care formează o universitate, au condus la necesitatea dezvoltării unor reguli, principii și practici de concurență loială, care sunt, și ele, subsumate domeniului eticii cercetării științifice¹⁵.

Pe scurt, întrucât universitățile sunt, în același timp, *centre de învățământ* investite cu atribuții educațional-formative în scopul dobândirii de către studenți a unor competențe profesionale înalte și, deopotrivă, *centre de cercetare* menite să producă *noi* cunoștințe, rezultă că etica aferentă universităților este, de asemenea, duală – avem de-a face cu o *etică a practicilor academice* și cu o *etică a cercetării academice*. Conchizând, etica academică cercetează, cu *scop preventiv*, atât comportamentele morale implicate în sfera învățării, pe care le-am prezentat masteranzilor de la UNArte, în cursul *Deontologie și integritate academică. Curs de etică aplicată*¹⁶, cât și pe cele implicate în aspectele legate de cercetarea de tip academic specifice cercetărilor doctorale din universitatea noastră.

Acestea fiind spuse, înainte înainte de a vorbi despre etica cercetării științifice în sens de ramură a eticii academice, trebuie să degajăm principalele sensuri ale conceptului „cercetare științifică”, pe care apoi trebuie să-l definim operațional și să-l aplicăm la specificul explorărilor

studiu din iunie 2018 al Băncii Centrale Americane, potrivit căruia 42% dintre studenți și-au luat credite pentru educație. În medie, fiecare are datorii între 20.000 și 25.000 de dolari. Un studiu realizat în 2013 la Georgetown University arată că, până în anul 2020, în jur de 65% dintre angajatori vor cere cel puțin o diplomă de bachelor. Din cele 44 milioane de studenți cu datorii, mai mult de 10% nu reușesc să-și plătească niciodată creditele. Creditorul este în 90% din cazuri statul. În cazul studenților care nu pot să plătească, sumele sunt acoperite de plătitorii de taxe. Potrivit Deutsche Welle, care citează date ale Booking Institute, perspectivele sunt îngrijorătoare: rata celor care nu plătesc ar putea crește la 40% până în 2023. Mass Media fac de câțiva ani paralele între această situație și falimentul băncii Lehman Brothers respectiv criza financiară din 2008. Televiziunea CNBC vorbește despre o bulă, Fox News și MarketWatch despre o criză. Ceea ce s-a întâmplat atunci cu americanii care nu și-au putut plăti ipotecile s-ar putea repeta cu studenții. La criza din 2008, băncile au fost nevoite să acopere golurile ipotecilor neplătite cu banii contribuabililor. Și în acest caz s-ar întâmpla la fel. Există deci paralele”, scrie Deutsche Welle. A se vedea, <https://www.g4media.ro/creditele-studentilor-sunt-in-sua-pe-locul-doi-dupa-cele-ipotecare-a-doua-lehman-deutsche-welle.html>.

¹⁵ A se vedea, Constantin Stoenescu (coordonator), *Text introductiv*, în vol. *Epistemologia științei și managementul cunoașterii*, Editura Universității din București, București, 2011, pp. 9-84.

¹⁶ <http://cornelmoraru.ro/project/curs-de-deontologie-si-integritate-academica/>

teoretice și artistice întreprinse de doctoranzii în învățământul vocațional și, în special, de doctoranzii UNArte.